Abstraktní Jessenius [1966]

Dnešní čtenář nemá mnoho možností, jak se seznámit s předbělohorskou dobou. Sáhne-li k starším publikacím, ocitne se rázem ve sporech a rozporech různých, často naprosto protichůdných interpretačních tradic. Zdá se však, že J. Polišenský to vše nevzal příliš v úvahu, když psal svou knížku o Jesseniovi (Jan Jesenský – Jessenius; Svobodné slovo, Praha 1965). Jeho knížka se dobře čte; najdeme v ní řadu zajímavých podrobností a souvislostí, které nám vskutku dovedou ukázat leckteré stránky Jesseniovy osobnosti v plastickém obrazu. Nemůžeme být na pochybách o tom, že se autor pohybuje v historických materiálech té doby samozřejmě a běžně; neopomene do svého textu zapracovat nejkurióznější detail, pomůže-li mu dokreslit „lidský“ (a nejčastěji „příliš lidský“) profil ať už Jesseniův či jiných postav, které přivádí na scénu. Kupodivu se však důsledně vyhýbá vykreslení podstatného dobového pozadí, bez něhož celá Jesseniova osobní historie i se všemi „konkrétními“ detaily a vylíčenými vybranými souvislostmi zůstává abstraktem.

Tak např. se dozvídáme o Jesseniově rodině, předcích ze středního Slovenska a o luterské městské škole v rodné Vratislavi; dočteme se o řadě mužů, kteří podobně jako Jessenius odcházeli studovat na německé a italské university. Jesseniovy názory společenské a zejména přírodovědecké jsou vykládány ovzduším těchto evropských duchovních center (o němž se ovšem Polišenský zmiňuje jen schematicky). Zdůrazněna je Jesseniova snaha zalíbit se, získat šlechtickou přízeň a později najít kariéru u císařského dvora. Sympatie se stavovskou opozicí nejprve v Uhrách, později v Čechách je motivována padovskými „demokratickými“ ideami (které ovšem jiní studenti, Jesseniovi kolegové, zhusta opouštěli, zejména ti, jimž se chtěl mladý Jessenius zalíbit). Proč se tak důkladně vmísil do politických událostí a proč držel tak neochvějně linii, k níž se poměrně pozdě přidal, to ponechává Polišenský nevyjasněno. Nechce ovšem (jak čteme v úvodu) představit Jessenia jako izolovaného učence, který se nějak zapletl do politického dění doby a pak to zaplatil životem; ale jen si zamoralizuje, že „v sedmnáctém století stejně jako dnes má každý vzdělaný člověk povinnost zaujmout stanovisko k palčivým problémům společnosti, v níž žije, která ho spoluvytvářela a pro niž pracuje“. Co však byly v Jesseniově případě ty skutečně palčivé problémy společnosti?

Považuji za velkou vadu Polišenského knížky, že se v ní čtenář nedozví nic podstatného o politické, kulturní a duchovní situaci předbělohorských Čech. Jednotlivé odkazy a narážky nemohou postačit zejména tam, kde neexistuje opravdový konsensus ani v řadách historiků. Je to sotva něco víc než fráze, jestliže proti „pozůstatku odkazu husitských Čech“ je postaven „program Vídně a Říma“, „feudálně-katolický program habsburského režimu“, který „byl naprosté většině obyvatel českých zemí něčím cizím“.

Co bylo skutečným, duchovním obsahem protireformace a co naopak duchovně žilo z husitského odkazu? Proč neukazuje Polišenský blíž onen hlubší obsah, totiž vnitřní náboj oněch „dvou životních koncepcí“, které se tu srazily, a zůstává vlastně při pouhém rozlišování na „naše“ a „nám cizí“? A v čem spočívala skutečná sláva předbělohorské Prahy, o níž se Polišenský na konci své studie tak bez přípravy zmiňuje? Šlo jen o ony „hledače neznámého a nového“, kteří se sešli na Rudolfově dvoře? Není velikost té doby v tom, že si tu snad po prvé lidé po dvě stě let trvajících duchovních bojích formulovali zásadu, že i naprosto vyhraněné koncepce musí v boji respektovat svobodu jednotlivců se rozhodnout pro jednu stranu a proti druhé, a že tedy nesmějí používat pro jejich ovlivnění mocenských prostředků? Katolická protireformace se nechtěla v Čechách spokojit svou velikou a významnou menšinou, ale chtěla dosáhnout absolutního vítězství hrubou silou a násilím. Bojovat proti tomuto programu, který počítal s cizí intervencí, znamenalo postavit se nejen proti oné hrubé síle a proti cizí intervenci, ale také proti zásadě „cuius regio, eius religio“, jejíž cynismus pociťujeme dodnes. Vývoj předbělohorských Čech směřoval ke konsolidaci společnosti na základě jednání a dohod (srovnejme jen významnost prvních kroků, jejichž plodem byly Majestát a Porovnání); postavit se na stranu stavů znamenalo zejména pro vzdělance nikoli oportunní rozhodnutí, nýbrž akt principiální.

S tímto hodnocením by asi Polišenský nesouhlasil; proč však nerozvedl jiné pojetí? Proč nepodal svou koncepci a místo toho jen mnohoznačně napověděl, že „dnes … známe lépe povahu českého odboje proti Habsburkům z let 1618–1620“ (takže nehrozí nebezpečí národních poutí na památku obětí)? Je to nejen chyba, ale především veliká škoda. Škoda proto, že osobnost Jesseniova nutně zůstala abstraktem, jsouc oddělena od každé konfrontace s podstatným děním té doby, a škoda zejména pro čtenáře, který knihu přečte jako sled zajímavostí, ale neuvědomí si dost, že tu je místo, kde se bojovalo a dodnes bojuje i o něho, o jeho budoucnost.